

دانشگاه پیام نور

تاریخ شهرهای ایرانی - اسلامی

(رشته مهندسی شهرسازی)

www.ketab.ir

دکتر رستم صابری فر

سرشناسه	:	صابری فر، رستم، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدید آور	:	تاریخ شهرهای ایرانی - اسلامی / رستم صابری فر؛ ویراستار علمی ساناز لیتکوهی.
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	یازده، ۳۰۲ ص.
فروست	:	دانشگاه پیام نور؛ ۲۵۰۸. گروه معماری و شهرسازی؛ ۲۰ / ۱
شابک	:	978 - 964 - 14 - 0555 - 9
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	شهرسازی -- ایران -- تاریخ -- آموزش برنامه های
موضوع	:	City planning -- Iran -- History -- Programed instruction
شناسه اف ده	:	لیتکوهی، ساناز، ۱۳۵۶ -، ویراستار
شناسه افزوده	:	دانشگاه پیام نور
شناسه اف ده	:	Payam Noor University
رده بندی کنگر	:	۳۱۳۹۷ ص ۹/الف/۱۶۹ HT
رده بندی دیویی	:	۳۰۷/۱۲۱۶۰۹۵۸
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۴۷۴۴۴

دانشگاه پیام نور

تاریخ شهرسازی ایرانی - اسلامی

مؤلف: دکتر رستم صابری فر

ویراستار علمی: دکتر ساناز لیتکوهی

تهیه و تولید: دفتر تدوین و تولید کتب و مجری آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و توزیع دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول دی ۱۳۹۷

شابک: ۹ - ۵۵۵ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0555 - 9

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید.

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه برداری، نشر و ترجمه، چاپ، افست، توزیع گسترده، تهیه CD و ... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و... بدون اخذ مجوز کتبی از معاونت فناوری و پژوهش دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

قیمت: ۱۲۵۰۰۰ ریال

آدرس فروشگاه مرکزی چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور: تهران، خیابان شهید رجایی،
نرسیده به تقاطع آزادگان، جنب ورزشگاه یادآوران. تلفن: ۵۵۵۰۲۱۰۴ - ۵۵۰۰۹۸۳۸

سایت فروش اینترنتی: <http://digibook.pnu.ac.ir>

فهرست مطالب کتاب

پیشگفتار

فصل اول. کلیات و مبانی نظری

هدف کلی

هدف‌های یادگیری

مقدمه

۱-۱ تعریف شهر و شهرسازی

۱-۲ دیدگاه‌های نظری در خصوص شهر و شهرسازی

۱-۳ مؤلفه‌های اثرگذار بر شکل‌گیری و استمرار حیات شهر

۱-۴ سابقه و پیشینه تاریخی مطالعه

۱-۵ نگاهی اجمالی بر شهر و شهرسازی در ایران

خلاصه فصل اول

خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول

فصل دوم. شهر و شهرسازی در ایران باستان

هدف کلی

هدف‌های یادگیری

مقدمه

۲-۱ شهر و شهرسازی پیش از تاریخ

۲-۲ ساخت و بافت شهر در دوره حکومت مادها

۲-۳ شهر و شهرسازی در دوران هخامنشیان

۲-۴ شهرسازی در عهد سلوکیان

۲-۵ شهر و شهرسازی در دوره پارتیان

۲-۶ شهرسازی در دوران ساسانیان

خلاصه فصل دوم

خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم

۶۵	فصل سوم. شهر و شهرسازی پس از ورود اسلام به ایران
۶۵	هدف کلی
۶۵	هدف‌های یادگیری
۶۶	مقدمه
۶۸	۱-۳ ایدئولوژی اسلامی و شهرسازی در ایران
۷۴	۲-۳ شهرسازی و حکومت‌های مستقل ایرانی
۷۶	۳-۳ سبک خراسانی (ابتدای ورود اسلام تا عصر دیلمیان)
۷۹	۴-۳ شهرسازی در عصر دیالمه تا ایلخانیان (سبک رازی)
۸۲	۵-۳ سبک شهرسازی آذری (دوران ایلخانی و ترکمانی)
۸۷	۶-۳ مکتب اصفهان در شهرسازی (دولت صفویه)
۹۴	۷-۳ زمینه‌های شکل‌گیری حکومت قاجار
۹۸	خلاصه فصل سوم
۱۰۰	خودآزمایی - بازگزینه‌ای فصل سوم

۱۰۳	فصل چهارم. شهر و شهرسازی در دوره معاصر (۱۳۵۷-۱۱۶۴)
۱۰۳	هدف کلی
۱۰۳	هدف‌های یادگیری
۱۰۴	مقدمه
۱۰۶	۱-۴ تحول شهرسازی در ایران معاصر
۱۰۶	۲-۴ طرحی نو در شهر و شهرری
۱۰۷	۳-۴ سبک و یا نهضت بازگشت
۱۰۸	۴-۴ شهرسازی در دوران ناصری
۱۱۱	۵-۴ انقلاب مشروطه و شهر و شهرسازی
۱۱۵	۶-۴ تشکیل اداره احتسابیه به وجودآمده
۱۱۶	۷-۴ قانون بلدیہ ۱۲۸۶
۱۱۸	۸-۴ سبک تهران
۱۲۲	۹-۴ شهرسازی و کودتای ۱۲۹۹
۱۲۴	۱۰-۴ آغاز نوسازی و رشد شتابان (۱۳۰۰-۱۳۲۰)
۱۲۶	۱۱-۴ شهر و شهرسازی در سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۱۰
۱۲۹	۱۲-۴ تهیه و تصویب قوانین شهری (۱۳۱۰-۱۳۲۰)
۱۳۳	۱۳-۴ شهر و شهرسازی در سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۴۵
۱۳۶	۱۴-۴ ورود فعال مجلس به عرصه شهرسازی (۱۳۲۰-۱۳۳۲)
۱۳۹	۱۵-۴ دوران رکود و شروع برنامه دوم عمرانی (۱۳۳۲-۱۳۳۶)
۱۴۱	۱۶-۴ طرح‌های هادی و سومین برنامه عمرانی (۱۳۳۶-۱۳۴۵)
۱۴۲	۱۷-۴ شهر و شهرسازی از ۱۳۴۵-۱۳۵۷
۱۴۴	۱۸-۴ آغاز فعالیت‌های شهرسازی
۱۴۵	۱۹-۴ رونق و بازنگری طرح‌های جامع
۱۴۷	۲۰-۴ گسترش حاشیه‌نشینی در ایران
۱۴۸	۲۱-۴ قطبی شدن جامعه
۱۵۲	۲۲-۴ شکل‌گیری نوشهرها و مجموعه‌های مسکونی
۱۵۵	خلاصه فصل چهارم
۱۵۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم

فصل پنجم. سیر تحول شهر و شهرسازی از سال ۱۳۵۷-۱۳۹۳

۱۵۹	هدف کلی
۱۵۹	هدف های یادگیری
۱۶۰	مقدمه
۱۶۱	۱-۵ از اعتبار افتادن طرح های جامع و ساخت شهرک های اقماری
۱۶۴	۲-۵ مسکن و قانون اراضی شهری
۱۶۷	۳-۵ احیای طرح های شهری و قانون زمین شهری
۱۶۹	۴-۵ طرح های جامع و تفصیلی جدید
۱۷۰	۵-۵ طرح های آماده سازی و احیای بافت های قدیمی
۱۷۲	۶-۵ طرح آمایش سرزمین
۱۷۵	۷-۵ شهر های جدید
۱۷۷	۸-۵ برنامه ریزی کالبدی جامع شهری
۱۸۱	۹-۵ طرح مجدد حاکمیت شهری
۱۸۲	۱۰-۵ طرح های راهبردی و انتقال پایتخت
۱۸۵	۱۱-۵ تحولات مسکن جایگاه آن در طرح های شهری
۱۸۷	۱۲-۵ شهر و شهر ریزی دهه های ۱۳۸۸-۱۳۹۳
۱۹۲	خلاصه فصل پنجم
۱۹۵	خودآزمایی چند گزینه ای فصل پنجم

پیشگفتار

یکی از نکات مهم در خصوص مبحث شهر و شهرنشینی در ایران آن است که باوجود شهرت این کشور و زحمات پیشرو بودن تمدن در جهان (ن.ک به فون لوکوک^۱ در کتاب گنجینه‌های مدفون در ایران)، همیشه تأسیس و ساخت نخستین شهرها به سایر تمدن‌ها نسبت داده شده است. این در حالی است که طبق ادعای بیشتر اندیشمندان این حوزه، شهرهای تأسیس شده در سده‌های اخیر به کشور وسیع ایران تعلق داشته‌است و این شهرها براساس تجارب و دانش ایرانیان پایه‌ریزی شده‌اند. به‌همین دلیل، انتظار می‌رود پژوهش‌های مستقل و پردامنه‌ای در این ارتباط انجام شود تا بخشی از گذشته پرافتخار این ملت به جهانیان ارائه گردد. این تلاش‌ها با هدف فراهم شدن پیش‌داوری‌های کنونی تا حدودی تعدیل شده، بهره‌مندی افراد اولیه ساکن در ایران را بیشتر کشورهای جهان از دانش شهرسازی به‌اثبات برسد (مجیدزاده، ۱۳۶۸) و سهم و نقش آن‌ها در پیشرفت‌های کنونی در جایگاه واقعی خود، ارزیابی شود. این در حالی است که تلاش‌های صورت گرفته در گذشته‌های دور، که سازگاری آن‌ها با محیط‌زیست را دربردارد با طبیعت به‌اثبات رسیده‌است، خواهد توانست راهگشای نسل کنونی و آتی ما باشد.

در راستای این هدف بزرگ، این کتاب قصد دارد ضمن بررسی تجارب ارزنده و مفید پیشینیان و در حد وسع خود به‌عنوان یک کتاب درسی، بخشی از تاریخ شهرهای ایرانی - اسلامی را به‌صورت اجمالی مورد بحث و بررسی قرار دهد تا از این طریق، پژوهشگران جوان را در جهت شروع مطالعات گسترده‌تری تشویق کند و کاستی‌های

1. Albert von Le Coq

موجود را مرتفع سازد. درواقع، اصول اساسی مورد تأکید در این کتاب، همان اهداف و مقاصدی است که برای ارائه درس تاریخ شهرهای ایرانی - اسلامی آمده و به شرح زیر بیان شده است:

۱. شناخت چگونگی شکل‌گیری و ساخت کالبدی مجتمع‌های زیستی در قالب مکان (جغرافیا) و در بستر زمان (تاریخ) و شناخت عوامل مؤثر در شکل‌گیری پدیده شهر.
۲. شناخت تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم جهان‌بینی، اقتصاد و بوم، بر کالبد مجتمع‌های زیستی (شناخت عوامل خاص مؤثر بر شکل‌گیری پدیده شهر).

۳. شناخت روش‌های برخورد انسان با عوامل اشاره شده در شکل‌دادن به کالبد محیط زندگی خود. آگاهی از نگرش‌ها و نظریه‌های متفاوت، مصادیق، مفاهیم تاریخی و تعاریفی که مجری‌های زیستی بر آن استوارند.

۴. اخذ روش‌ها، مناسب برخورد با مسئله مجتمع‌های زیستی (شهر - ده) و یافتن تعریفی درخور با آن، مانند در ایران.

با توجه به شرح ارائه شده، کتاب حاضر مجموعه‌ای مشتمل بر پنج فصل است که در فصل نخست آن کلیات و مبانی نظری مطرح می‌شود و در طی این فصل بر انگیزه‌های اساسی مطالعات تاریخی و به‌ویژه بحث تاریخ شهر و شهرسازی تأکید می‌شود. در ادامه، تعریف شهر و شهرسازی ارائه شده، پیشینه تاریخی موجود در این خصوص و همچنین دیدگاه‌های نظری مرتبط با آن تشریح می‌شود. پس از این مبحث، شمایی از کل مطالب کتاب و درواقع خلاصه‌ای از تاریخ شهر و شهرسازی که در ادامه به تفصیل درباره آن بحث خواهد شد، مطرح می‌شود.

فصل دوم کتاب، به تاریخ شهر و شهرسازی در دوران پیش از ورود اسلام به ایران اختصاص دارد و در آن به الگوهای ساخت و مدیریت شهر در حکومت‌های باستان ایران پرداخته می‌شود.

فصل سوم، به شهرسازی در دوران ورود اعراب به ایران می‌پردازد و تحولات مربوط به شهر و شهرسازی در تمدن اسلامی در قلمروی جغرافیایی ایران را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. این دوره که از قرن هفتم میلادی شروع می‌شود، حدود ۱۰۰۰ سال به طول می‌انجامد و این مدت نه تنها به سبب طول دوره، بلکه به دلیل تغییر تفکر حاکمان ایران در ارتباط با جهان، انسان و شهر، تحولات شگرفی را در پهنه سرزمین ایران به وجود آورده است و به همین دلیل، این فصل از جایگاه و اهمیت خاصی

برخوردار است.

فصل چهارم، به بررسی تحولات اساسی شهرسازی دوره معاصر از ۱۳۵۷-۱۱۶۴ اختصاص دارد و درباره بازه زمانی در حد ۱۵۰ سال بحث می کند. این دوره با وجود کوتاهی زمان (نسبت به سایر دوره های قبلی)، حوادث و تحولات عمده ای را شاهد بوده است. از جمله دلایل این تحولات می توان به آشنایی ایرانیان با جلوه های تمدن غرب از یک سو و سرازیر شدن دلارهای نفتی به اقتصاد ایران از سوی دیگر اشاره کرد. در این دوره ارتباط و پیوستگی شهر ایرانی به روستا تا حد زیادی از بین می رود و مهاجرت های روستا - شهری یکی از مشکلات اساسی کشور تلقی شده، مورد توجه قرار می گیرد. بررسی این تحولات در قالب مهاجرت های گسترده روستا - شهری، توسعه فیزیکی کتاه نشدنی شهرها، ورود رسمی و اداری دولت به روند شهرسازی و ... بخشی از مباحث است که در این فصل به آن پرداخته شده است.

فصل پنجم، به شهرسازی در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی اختصاص دارد. در این دوره، شهرسازی تحولات متعددی را شاهد بوده است. این تغییرات به نحوی است که سالانه گاهی در دوره های چندماهه اتفاق افتاده است. به همین دلیل، در این فصل سعی می شود در خصوص روزشمار تحولات شهر و شهرسازی در ایران بحث شود و در نهایت زمانی که تحلیل تاریخی رویدادها به دلیل قدمت اندک آنها امکان پذیر نیست، برنامه های ده ساله موجود و پیش رو مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

بدون شک، این بررسی با توجه به تنگناهای متعالیه آن جمله محدودیت های اعمال شده بر یک کتاب درسی، نمی تواند بدون نقص باشد. به همین دلیل از اندیشمندان و محققان گرامی تقاضا می شود مشکلات و نواقص کتاب را گوشزد کنند تا در چاپ های بعدی مورد توجه قرار گرفته و اصلاح شود.

در انتها، نگارنده بر خود فرض می داند از همه کسانی که در تهیه و تدوین این اثر مساعدت نموده اند، تقدیر و تشکر کند. به خصوص در این ارتباط از سرکار خانم دکتر لیتکوهی، ویراستار علمی؛ جناب آقای دکتر حیدر جهان بخش، ویراستار فرهنگی؛ سرکار خانم زینب حیدری عراقی، در مدیریت تدوین؛ ویراستار ادبی سرکار خانم دکتر صفدری و سرکار خانم دکتر مینا جامی الاحمدی که دست نوشت های اولیه را به دقت مطالعه نموده و پیشنهادات ارزنده ای ارائه داده اند، تشکر می کند.